

Секція 3 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 658

О.С. Іванілов, д-р екон. наук

ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто передумови використання сучасних методик щодо оцінки фінансового стану підприємства та діагностики банкрутства. Виявлено та розглянуто особливості визначення й управління фінансовою стійкістю торговельних підприємств.

Рассмотрены предпосылки использования современных методик оценки финансового состояния предприятия и диагностики банкротства. Выявлены и рассмотрены особенности определения и управления финансовой устойчивостью торговых предприятий.

Preconditions of use of modern methods of evaluating of the financial condition and diagnosis of bankruptcy enterprise are considered. Considered and the features of the definition and management of financial stability of commercial enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна вступила в період формування ринкових відносин. Ринкова економіка за своєю сутністю є засобом, який стимулює зростання продуктивності праці, усебічне підвищення ефективності господарської діяльності.

Головною структурною одиницею народного господарства і головним джерелом національного доходу є підприємства країни.

Підприємство як організаційна одиниця здійснює господарсько-фінансову діяльність і існує у всіх економічних системах та типах економічних відносин. Проблеми перетворень у внутрішній торгівлі України об'єктивно зумовлюють необхідність оптимізації аналізу фінансової стійкості торговельної сфери, виявлення її специфіки, відображення конкретних функцій та чинників, які впливають на фінансовий стан підприємств торгівлі.

Вітчизняна наука не забезпечує теоретичною базою практичну діяльність підприємств з оцінки фінансового стану підприємства, виявлення проблем у його функціонуванні. Тому аналіз і діагностика

ефективності фінансово-економічної діяльності підприємств є досить актуальними і потребують детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування та управління фінансовими ресурсами підприємства розробляли такі західні вчені, як Є. Брігхем, Б. Коласс, Р. Брейлі, С. Майерс, І. Балабанов, А. Ковалевська. В Україні дане питання висвітлювали у своїх працях І. Бланк, О. Василик, В. Опарін, В. Слав`юк, Г. Азаренкова. Проблема формування основ управління фінансовим потенціалом, розробкою методик та підходів щодо оцінки та прогнозування фінансового потенціалу займалися такі вчені-економісти, як О. Ареф`єва, Дж. К. Ван Хорн, І. Лукасевич, Ф. Євдокімов, А. Самоукін.

На нашу думку, фінансовий потенціал являє собою сукупність фінансових ресурсів, за допомогою ефективного та раціонального використання яких підприємство здатне отримати прибуток та досягти поставленої мети своєї діяльності, а також отримати максимально можливий фінансовий результат, за рахунок використання наявних власних ресурсів та залучення додаткових коштів на найбільш вигідних для підприємства умовах.

Проте, оцінюючи наукові роботи авторів, слід відмітити достатню вузькість та обмеженість досліджень фінансового потенціалу саме як комплексного поняття. У сучасній економічній літературі наділено недостатню увагу аналізу ефективності застосування фінансового потенціалу, що, у свою чергу, негативно впливає на формування методології та методики його аналізу на підприємствах.

Крім того, передумовами для ефективного, стабільного соціально-економічного розвитку країни є систематичне надходження коштів до бюджетів різних рівнів, функціонування прибуткових підприємств, постійний приплив інвестицій. З огляду на це, особливої актуальності та важливості набуває аналіз фінансового стану підприємства, оскільки дозволяє виявити його внутрішні проблеми і завчасно вжити необхідні заходи.

Проблеми діагностики кризового стану підприємства, методи антикризового управління та факторного аналізу розглядали в низці праць зарубіжних учених-економістів, насамперед Е. Альтмана, Т. Гаффлера, Ж. Франсона, І. Романе, У. Бівера, російських – І. Георгіца, Н. Дмитрієва, Я. Вишнякової, А. Колосової, В. Шемякіної, Е. Короткова, А. Ковальова, Г. Іванова та українських – Л. Лігоненко, О. Стоянової, Л. Ситник, К. Залогіної, А. Дмитренко, А. Штангрета тощо.

Слід зазначити, що важливим здобутком досліджень українських учених економістів є низка спроб застосування факторних моделей

діагностики кризового стану, розроблених зарубіжними науковцями, під час вивчення кризових явищ у діяльності вітчизняних підприємств.

Метою та завданням статті є аналіз існуючих теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму оцінки фінансового потенціалу, а також методики діагностики фінансового стану підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємство торгівлі – самостійний господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи, який здійснює закупівлю, переміщення, зберігання та реалізацію споживчих товарів, а також інші види допоміжної господарської діяльності, що не заборонені законодавством й передбачені його статутом.

За даними Держкомстату України, на 1 січня 2011 року налічувалось 64,8 тис. об'єктів (підприємств – юридичних осіб), що займалися роздрібною торгівлею, у тому числі 48 тис. магазинів і 16,8 тис. кіосків, які формують роздрібну торговельну мережу (у 2000 році кількість об'єктів торгівлі становила 103,2 тис., у 2005 році – 75,2 тис., у 2006 році – 73,6 тис., у 2007 році – 71,9 тис., у 2008 році – 69,2 тис., у 2009 році – 65,3 тис.) За період 2005-2010 рр. кількість магазинів та кіосків зменшилася на 10,4 тис. або на 13,8%. Скорочення мережі відбулося у всіх регіонах, що свідчить про посилення консолідації підприємств роздрібною торгівлі.

Забезпеченість населення торговельною площею магазинів усіх видів і типів (юридичних осіб) у розрахунку на 10000 жителів збільшилась з 1744 м² у 2009 році до 1785 м² у 2010 році.

Функціонування торговельного підприємства – це складний динамічний процес, що є результатом неперервного циклічного руху грошових коштів. Однією із проблем, що виникають перед підприємствами в сучасних умовах, є відновлення та збереження динаміки циклів операційної, інвестиційної і фінансової діяльності, що є запорукою необхідної ліквідної позиції підприємства і реалізації його попиту на кошти. Вирішення цієї проблеми неможливе без глибоких досліджень економічних механізмів, що визначають грошові потоки окремого суб'єкта господарювання. Складність ситуації полягає в тому, що проблеми фінансового розвитку на мікрорівні перебувають у тісному зв'язку з проблемами макроекономічного регулювання. Таким чином, існує нагальна потреба в управлінні грошовими потоками з метою забезпечення платоспроможності підприємства.

Сьогоднішнє становище в Україні супроводжується фінансовою кризою, результатом якої є погіршення фінансового стану підприємств.

Усі підприємства сфери матеріального виробництва в умовах ринкової економіки здійснюють свою діяльність на засадах комерційного розрахунку. Це таке господарювання, яке передбачає зіставлення витрат і результатів діяльності в грошовій формі, одержання максимуму прибутку за мінімуму витрат.

Під фінансовим станом підприємства розуміють ступінь забезпеченості підприємства необхідними фінансовими ресурсами для здійснення ефективної господарської діяльності та своєчасного проведення грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями. У ньому, як у дзеркалі, знаходять відображення, у вартісній формі, загальні результати роботи підприємства, у тому числі і роботи з управління фінансовими ресурсами, тобто фінансової роботи. Бо, як уже підкреслювалося, для отримання доходу, прибутку підприємство повинне на належному рівні збувати продукцію, раціонально розпоряджатися наявними власними і позиковими ресурсами.

Найчастіше фінансовий стан підприємства визначається такими елементами його економічної діяльності:

- прибутковість (рентабельність) роботи підприємства;
- оптимальність;
- наявність власних фінансових ресурсів (основних і оборотних коштів) не нижче від мінімально необхідного рівня для організації виробничого процесу і процесу реалізації продукції;
- раціональне розміщення основних і оборотних коштів (власних і позикових), недопущення відволікання грошей у запаси непотрібного підприємству устаткування, яке тривалий час не монтується і не використовується, понаднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей;
- платоспроможність;
- ліквідність.

Якщо підприємство досягає в цих напрямках необхідних параметрів, то фінансовий стан такого підприємства стає стійким.

Прибуток підприємства – головне джерело збільшення обсягу фінансових ресурсів. Фінансовий стан підприємства не може бути стійким, якщо воно не одержує прибутку в розмірах, які забезпечують необхідний приріст фінансових ресурсів, насамперед для фінансування заходів, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази виробництва і соціальної сфери; тим більше підприємство не може бути стійким, якщо воно працює збитково.

У процесі дослідження фінансового стану підприємств часто ототожнюють поняття «аналіз», «оцінка», «діагностика». Ці поняття умовно можна ототожнювати, але коли йдеться про фінансовий стан

підприємства, його аналіз та прийняття подальших рішень на основі цього аналізу взаємозалежність або взаємозв'язок цих понять можна виразити через ієрархію, в якій діагностика стоїть на вершині піраміди, а аналіз фінансового стану підприємства є її фундаментом. Тобто можна сказати, що діагностика охоплює широкі аспекти як аналізу, так і оцінки фінансового стану підприємства. Зробимо уточнення вказаних вище понять.

Аналіз фінансового стану підприємства – це використання взаємопов'язаних та взаємозумовлених методів вивчення та дослідження фінансового стану підприємства з метою отримання необхідних показників або результатів для подальшого їх розглядання, тобто для оцінки фінансового стану шляхом розподілу його на складові частини.

Оцінка фінансового стану – це формування певного (суб'єктивного або об'єктивного) висновку (підсумку), вираженого кількісно, якісно або сумісним способом, усно або письмово, на основі використання методів фінансового аналізу.

У загальному вигляді *діагностика* – це здатність розпізнавати стан та встановлювати діагноз обраного об'єкта за певними параметрами у будь-якому часі (минулому, теперішньому, майбутньому), а *діагностика фінансового стану* – це здатність розпізнавати стан підприємства шляхом використання методів аналізу з метою виявлення, встановлення причин порушень з можливістю прогнозування показників фінансового стану підприємства на будь-якому відрізку часу або в динаміці.

Таким чином, фінансова діагностика – це метод пізнання фінансового механізму підприємства, процесів формування й використання фінансових ресурсів для його операційної та інвестиційної діяльності. Її результат – оцінка фінансового стану підприємства, стану його майна, швидкості обертання всього капіталу та його окремих частин, дохідності використання коштів [1, с. 257].

В той же час діагностика фінансового стану – це етап управлінського процесу, що дозволяє на ранній стадії виявляти порушення пропорцій у фазах циклу кругообігу капіталу на підприємстві і встановлювати причини, що їх викликали [2, с. 89].

Діагностика фінансового стану підприємства складається з двох основних етапів:

- експрес-діагностика;
- фундаментальна діагностика.

На 1 етапі проводять загальний аналіз фінансового стану на основі експрес-аналізу балансу підприємства. Для цього порівнюють підсумки балансу на кінець та початок року. Це «горизонтальний аналіз»

балансу, який дозволяє визначити загальний напрямок змін фінансового стану підприємства. Якщо підсумок балансу зростає, то фінансовий стан оцінюється позитивно. Потім визначають характер змін окремих статей балансу. Позитивно характеризує фінансовий стан підприємства збільшення в активі балансу залишків грошових коштів, короткострокових та довгострокових фінансових вкладень, нематеріальних активів та виробничих запасів. До позитивних характеристик фінансово-господарського стану за пасивами зараховують збільшення суми прибутку, доходів майбутніх періодів та фондів цільового фінансування, а до негативних – збільшення дебіторської заборгованості в пасиві.

На 2 етапі виконують обчислення базових коефіцієнтів, що характеризують фінансовий стан, їх порівнюють із нормативними показниками, аналізують відхилення.

Повний цикл діагностики фінансового стану і стійкості функціонування підприємства складається з таких 4 функціональних блоків:

- моніторингу;
- експрес-діагностики;
- фундаментальної діагностики;
- остаточної діагностики.

Залежно від статусу методичні підходи до проведення діагностики поділяються на державні (обов'язкові) та наукові (рекомендаційні).

Узагальнивши методи діагностики та запобігання банкрутству, можна виділити два напрями:

– метод розрахунку й аналізу фінансових коефіцієнтів (показників ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства). Сюди відносяться такі методики: двофакторна модель оцінки імовірності банкрутства; оцінка імовірності банкрутства на основі Z-рахунку Альтмана; модель Романа Ліса для оцінки фінансового стану; оцінка фінансового стану за показниками У. Бівера; метод рейтингової оцінки фінансового стану (рейтингове число); R-модель прогнозу ризику банкрутства; прогнозна модель Таффлера; модель Фулмера; модель Спрингейта; узагальнена модель, яку розроблено на основі дискримінантної функції; PAS-коефіцієнт;

– дискримінантний метод, заснований на використанні порівняльних оцінок. Сюди відносяться такі методики: якісного аналізу В. Ковальова; Аргенті (А-рахунки); компанії ERNST & WHINNEY; Скоуна.

Проте ці методи показують правдиві результати лише в тих конкретних умовах, для яких вони розроблені.

Найпоширеніші нині моделі діагностики банкрутства запропонував у 1968 р. відомий західний економіст Е. Альтман – Z-моделі. За

двофакторною моделлю ймовірність банкрутства (індекс Z) визначається коефіцієнтом покриття $K_{\text{п}}$ і коефіцієнтом автономії (фінансової незалежності) $K_{\text{авт}}$ за формулою 1:

$$Z=0,3877-1,0736 K_{\text{п}}+ K_{\text{авт}} . \quad (1)$$

Для підприємства, у яких $Z=0$, ймовірність банкрутства становить 50%. Від'ємні значення Z свідчать про зменшення ймовірності банкрутства. Якщо $Z>0$, то ймовірність банкрутства перевищує 50% і підвищується зі збільшенням Z .

Ця модель проста, не потребує великого обсягу вихідної інформації, але недостатньо точно прогнозує ймовірність банкрутства. Похибка $DZ=\pm 0,65$.

Для того щоб прогноз був точніший, у західній практиці фінансового аналізу застосовують п'ятифакторну модель визначення індексу Z (формула 2).

$$Z = 3,3K1 + 1,0K2 + 0,6K3 + 1,4K4 + 1,2K5, \quad (2)$$

де $K1$ – прибуток до сплати відсотків і податків/Активи; $K2$ – виручка від реалізації/Активи; $K3$ – ринкова вартість власного капіталу /Залучений капітал; $K4$ – реінвестований прибуток /Активи; $K5$ – власні обігові кошти /Активи.

Критичне значення $Z= 2,675$. Із цим значенням порівнюється розрахункове значення Z для конкретного підприємства. Якщо $Z<2,675$, підприємству в найближчі два-три роки загрожує банкрутство; якщо $Z>2,675$, це свідчить про сталий фінансовий стан підприємства.

Експрес-аналіз фінансового стану підприємства можна проводити за допомогою коефіцієнта Бівера, що розраховується в такий спосіб (формула 3):

$$K = (\text{ЧП} + \text{А}) / (\text{ДЗ} + \text{ПЗ}) . \quad (3)$$

Якщо значення цього показника протягом тривалого часу (1,5...2 роки) не перевищує 0,2, то це свідчить про формування незадовільної структури балансу. Значення коефіцієнта, що рекомендується, за міжнародними стандартами знаходиться в інтервалі 0,17...0,4.

У Німеччині вперше застосував методологію багатофакторного дискримінантного аналізу під час дослідження фінансового стану підприємств у 1976 р. професор університету м. Мюнстера Кл. Беєрман.

Одержані значення інтегрального показника Беєрман рекомендує інтерпретувати таким чином (горизонт прогнозування один рік):

- $Z > 0,32$ – підприємство перебуває під загрозою банкрутства;
- $0,32 > Z > 0,236$ – неможливо чітко ідентифікувати, потребує додаткового якісного аналізу;
- $Z < 0,236$ – підприємству не загрожує банкрутство.

За даними Держкомстату України [3] у 2010 році під впливом деяких чинників змінилася динаміка роздрібного товарообороту, що знайшло відображення у таблиці.

Таблиця – Аналіз динаміки основних показників роздрібного товарообороту України у 2005-2010 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обсяг роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб)						
–у млн. грн (у фактичних цінах)	94332	129952	178233	246903	230955	280890
–у % до попереднього року	-	137,7	137,2	138,5	93,5	121,6
–у % до попереднього року (у порівняних цінах)	123,4	126,4	129,5	117,3	79,1	110,1
Фінансові результати підприємств роздрібної торгівлі.						
Сума прибутків:						
у млн грн	9464,2	10334,8	16816,9	15775,9	17353,7	21984,4
у % до попереднього року	-	109,2	162,72	93,81	110	126,68
Сума збитків:						
у млн грн	6024,6	8713,2	12225,3	29083	14144,7	14014,7
у % до попереднього року	-	144,63	140,65	237,89	48,64	93,08

З таблиці видно, що у 2009 році внаслідок дестабілізуючих кризових явищ 2008-2009 рр., обсяги роздрібного товарообороту скоротилися порівняно з 2008 роком на 6,5% у фактичних цінах та на 20,9% у порівняних цінах. У 2010 році ситуація покращилася й обсяг роздрібного товарообороту збільшився на 21,6% у фактичних та на 10,1% у

порівняних цінах. Це дало змогу покращити фінансовий стан підприємств.

У ринковій економіці, коли можлива ліквідація підприємства внаслідок банкрутства, одним з найважливіших показників його фінансового стану є ліквідність.

Під *ліквідністю* підприємства розуміють його здатність розраховуватися за своїми фінансовими зобов'язаннями наявними активами, що можуть бути використанні для погашення боргів. Такі активи називаються ліквідними засобами. До них належать ті елементи оборотних засобів (і деяких основних), які можна порівняно швидко і легко реалізувати, а також залишки готової продукції на складах, дебіторська заборгованість (крім безнадійної), цінні папери, кошти на розрахунковому рахунку і на інших банківських рахунках, у тому числі на депозитних рахунках, касова готівка.

Не можна плутати поняття «ліквідність підприємства» і «платоспроможність підприємства». *Платоспроможність* – це здатність підприємства сплачувати кошти за своїми зобов'язаннями, що вже настали і потребують негайного погашення, за рахунок наявних грошей на банківських рахунках або в готівці. Наявність постійних значних залишків грошей на розрахунковому рахунку підприємства не є ознакою високого мистецтва управління фінансовими ресурсами, високої ліквідності підприємства. Динаміка залишків коштів на розрахунковому рахунку характеризує не ступінь ліквідності підприємства, а його поточну платіжну готовність, поточну платоспроможність.

Фінансовий стан підприємства може бути стійким, нестійким і кризовим.

Стійкість – найважливіша характеристика будь-якої системи. Під стійкістю системи традиційно розуміється її здатність повертатися в рівноважний стан після його порушення зсередини або ззовні.

Фінансова стійкість підприємства – це комплексне поняття, яке включає в себе постійно стабільний фінансовий стан підприємства, коли ефективно формуються, розподіляються та використовуються фінансові ресурси, забезпечується фінансова незалежність, плато- та кредитоспроможність, розвиток діяльності на поточний та майбутній періоди.

Торговельне підприємство не може бути визнано фінансово стійким якщо воно не отримує прибуток. Якщо таке відбувається, то теоретично основними джерелами поповнення пасивів стають довгострокові або короткострокові позикові кошти, що також впливає на фінансову стійкість підприємства. Підприємство не може бути визнано аб-

солотно стійким, якщо рівень оборотності нижче середньогалузевого рівня.

Модель фінансової рівноваги має вигляд (формула 4):

$$\Sigma\Pi_{\text{чк}} + \Sigma A + \Delta K_a + \Sigma P_{\text{фв}} + \Delta H_a + \Delta\Pi O_a, \quad (4)$$

де $\Sigma\Pi_{\text{чк}}$ – сума чистого прибутку підприємства, яка капіталізується (направляється на розвиток виробництва), грн; ΣA – сума амортизаційних відрахувань, грн; ΔK_a – приріст акціонерного (пайового) капіталу, грн; $\Sigma P_{\text{фв}}$ – сума власних фінансових ресурсів, які формуються за рахунок інших джерел, грн; ΔH_a – приріст суми необоротних активів (основних фондів, нематеріальних активів, довгострокових фінансових інвестицій), грн; $\Delta\Pi O_a$ – приріст суми постійної частини обігових активів, грн.

Висновки. У роботі здійснено теоретичне узагальнення та наведено вирішення науково-прикладної проблеми з оцінки фінансового стану підприємств торгівлі.

Формування інноваційної моделі розвитку України неможливо без здійснення інвестицій.

Для залучення іноземних інвестицій потенціальні інвестори потребують достовірної інформації щодо фінансового стану підприємств та ймовірності банкрутства останніх. Ця інформація дозволить прийняти обгрунтоване рішення про фінансування підприємницької діяльності. Її можна отримати у процесі діагностики ефективності фінансово-економічної діяльності підприємства.

Список літератури

1. Економічна діагностика [Текст] : навч. посібник / Т. Ф. Косянчук [та ін.]. – Львів : Новий світ, 2007. – 452 с.
2. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства [Текст] : монографія / М. О. Кизим [та ін.]. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 144 с.
3. Статистична інформація щодо кількості торговельних підприємств Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.me.kmu.gov.ua>>.

Отримано 30.10.2011. ХДУХТ, Харків.

© О.С. Іванілов, 2011.